Валентина Гончарук

О. Р. МАЗУРКЕВИЧ ПРО РОЛЬ МИСТЕЦТВА «ЖИВОГО СЛОВА» У ДУХОВНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Учений О. Р. Мазуркевич відомий нам завдяки своїй плідній діяльності у двох головних галузях: літератури (критики, літературознавства й методики літератури) та педагогіки. Він написав понад 300 наукових праць, з-поміж яких 68 книг, у т. ч. 6 підручників; 30 брошур; значну кількість статей у збірниках, журналах і газетах.

У своїх наукових розвідках він не раз вказував на визначальну роль мистецтва «живого слова» у вихованні творчої, діяльної особистості, у формуванні її кращих моральних рис і визначенні пріоритетів у житті. Показовою у цьому аспекті вважаємо статтю О. Р. Мазуркевича «Воскресіння нетлінного, відродження заповітного. Науково-педагогічна та літературно-художня спадщина української словесності в Концепції національної освіти» [1], у якій стверджується, що українська література як базовий предмет національної школи покликана формувати світоглядну позицію, моральне обличчя, художньо-естетичні якості й різні складові культури особистості.

Педагог зазначає, що «своїми специфічними засобами образного відтворення життя і мислення» українська література повинна вивчатися у парі з широким вивченням українознавства й народознавства, етнічної історії й етногенези українців та інших народів України. Учений переконаний, що силою художньо-образної специфіки українська література безпосередньо забезпечуватиме естетичний розвиток особистості, оволодіння цінностями в різних галузях мистецтва, формування етичних якостей. Він вважав, що художня творчість здатна внутрішньо «проявити надзвичайну велич людського духу». Сприймаючи твір, людина мислить його образами, вбирає в свою душу і звалює на плечі піклування про інших, про їх щастя й добробут.

Таке мистецтво слова, відлунюючи правдою життя, яка становить його природу, – формує й розвиває духовні потреби й обличчя особистості.

У запропонованій Вашій увазі статті розглянемо, як О. Р. Мазуркевичу вдалося акцентувати увагу педагогів на необхідності вивчення учнями усної народної творчості як складової української літератури завдяки тому, що він був глибоко переконаний у її неперевершеному естетичному значенні та великому виховному потенціалові.

Вагоме місце в системі літературної освіти, за О. Мазуркевичем, належить усній народній творчості (фольклору). Він звертається до уточнення М. Грушевським у вступі до його «Історії української літератури» визначення поняття літератури (як словесності): «Словесній творчості, переданій усною традицією, вона (українська література – *О. М.)* мусить давати велике і почесне місце в своїм викладі… хоч наша писана література не позбавлена творів високоцінних… усна словесність повинна займати відповідне місце, а не пропускатись, нижче трактуватись, як якийсь другорядний епізод… Коли б ми хотіли зовсім точно означити… ми повинні були б назвати… «Історією української красної словесності»… в оце слово «словесність» вкладають поняття всякої словесної творчості – як усної так і писаної, так що «красна словесність» (або «гарна») обіймає властиво всю словесну творчість, що являється предметом літературних студій й історії літератури» *(Грушевський М. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. Т.1. К., Либідь, 1993. С. 42–45).*

Олександ Романович відзначає, що учні мають природний інтерес до усної народної творчості (що, звичайно, сприяє їх зацікавленості фольклором – *В. Г.*), і доповнює свою думку мотивацією до її вивчення учителя словесності у Вінницькій гімназії (1839–1843), професора Ніжинського ліцею (1844–1856), згодом найближчого співробітника і послідовника М. І. Пирогова як попечителя Київського учбового округу, його помічника, визначного українського педагога, літературознавця, мовознавця і письменника М. А. Тулова (1814–1883).

Мазуркевич вказує, що Михайло Андрійович наголошував на високому естетичному та морально-виховному значенні фольклору: «Наша народная поэзия, сначала отвергнутая просвещением книжным, потом подавленная вместе с жизнию татарским игом, навсегда осталась… песенной, лирической… во всех одна и та же неувядаемая прелесть языка, один и тот же оригинальный стиль, одни и те же заветные чувства… отличается такой полнотой в целом, такою последовательностью в развитии и таким совершенством в отделке частей, что можно подумать, не есть ли она произведение поэта…» *(Руководство к познанию родов, видов и форм поэзии. М. Тулова, проф. Лицея князя Безбородко, Киев, 1853, с. 89, 92).*

У листі до М. О. Максимовича 28 вересня 1839 р. М. А. Тулов ділився своїми спостереженнями учителя Вінницької гімназії. «На моє прохання учні самі діставали мені досить казок народних і з вигадки і з переповідки. Учні мої дуже задоволені цим родом занять – а я в захопленні від казок, які більше ніж усі Шекспіри в світі мають чарівну властивість влекти душу мою у світ дивовижний… неймовірне натхнення охоплює душу, коли відчуваю, яку велику істину відлунює народна фантазія…». Він дає пораду вчителям у вивченні української літератури з учнями, у першу чергу, звертатися до народних казок, бо вважає, що казки «своєю мовою можуть збагати їх (учнів – *В.Г.)* зворотами істинно живими народними, за змістом – можуть заглибити в душу народні ідеали прекрасного!» *(Тулов – Максимовичу. Лист від 28.09.1839. – Державний історичний архів, Ш 5365, арк. 2–3)* [1, с. 25].

В актових читаннях Ніжинського ліцею кн. Безбородька 22 червня 1850 р. «О современном направлении изящной словесности» М. А. Тулов на першому місці в огляді складових частин художньої словесності (література становила основу навчальної дисципліни «изящная словесность») ставив на перше місце пісню як основний жанр усної народної творчості, і тільки після неї – писемні літературні жанри. «Произведения изящной словесности: песня, поэма, роман, драма, – формулював він вихідну позицію своєї системи літературних знань, –

составляют самую доступную и самую общеизвестную часть произведений литературы… Несмотря, однако ж, на свою доступность и общенародность, изящная литература имеет тесную связь с самыми важными существенными предметами всего просвещения и всей духовной жизни народа. Нравы и быт гражданский, как в зеркале, отражаются в произведениях словесного искусства; господствующие идеи и стремления общества сосредотачиваются, как лучи в фокусе, в олицетворениях и вымыслах поэзии, которые, с своей стороны, путем легкого и приятного чтения могущественно действуют на воспитание поколений, на образование их ума и сердца… Власть искусства над умом и сердцем человека неоспорима, очевидна… волшебным словам поэзии покорны и наше чувство и наше воображение… Тайна волшебной силы искусства заключается… в свойствам души нашей; она скрывается там, где скрывается тайна добрых чувств, благих намерений, молитвы, – скрывается в самом святилище нашего духа… В ком нет чувства прекрасного, в ком спит душа, тот видя не видит и слыша не разумеет. Чувство прекрасного даровано человеку… как залог его высокой духовной природы, как благороднейшее его отличие от всех прочих видимых тварей» *(Профессор лицея князя Безбородко М. Тулов. О современном направлении изящной словесности. Журнал Министерства народного просвещения. 1851, март. СПб., Академия наук. С.145–147, 177)* [1, с. 25–26].

Звідси, за М. А. Туловим, і високе покликання мистецтва, усіх його видів, в цілому, й художнього слова, особливо, – виховувати в людині «чувства истинного, доброго, прекрасного… развивать и совершенствовать те чувства, и таким образом приближаться к источнику всякой истины, блага и красоты. Вот где скрывается сущность и цель искусства; вот чем объясняется тайна его могущества над бессмертною, разумною душою человека».

Виходячи з такого розуміння сутності та призначення народної словесності, О. Р. Мазуркевич відзначає неабияку моральну і фахову відповідальність педагога-словесника. Для пояснення змісту цієї

відповідальності він знову ж звертається до професора М. А. Тулова, який закликав підтримувати чистоту нашого (мистецького – *В.Г.)* смаку та з особливою увагою й обачністю підбирати книги, які будуть здійснювати вплив на наші почуття й уяву, освіченість розуму і особливості виконання морального обов’язку *(Профессор лицея князя Безбородко М. Тулов. О современном направлении изящной словесности. Журнал Министерства народного просвещения. 1851, март. СПб., Академия наук. С.145–147, 177)* [1, с. 25–26].

О. Мазуркевич радив усвідомлювати поняття і призначення словесності як навчальної дисципліни в її цільності, що охоплює мистецтво слова – усного і друкованого. Тому що, за М. Туловим, «Чувство, ум и воля суто три главные и основные силы, или способности нашего духа…Основа нашего духовного развития, его корень, источная точка находится в чувстве. Ум и воля…совершенствуют то богатство содержания, которое дается им чувством. Деятельность чувства, возбужденная впечатлением красоты, обнаруживает себя эстетическим ощущением… совершается то сердечное усвоение действительности, тот процесс внутреннего возрождения, которые составляют основу всякого искусства…» *(Руководство к познанию родов, видов и форм поэзии М. Тулова, в университетской типографии, 1853. С. 1, 7–8)* [1, с. 26]. Крім цього, вважав М. Тулов, твори не будуть естетично досконалими, якщо не відображатимуть чистоту моральну; твори мають бути ще й історично, і психічно достовірними.

О. Мазуркевич вважав, що в художній літературі всі вище окреслені якості втілюються в рідній мові. Він звертав увагу на такі доведення пріоритету словесності (зокрема, поезії) з-поміж інших видів мистецтва М. Туловим: «… Вооруженный чудным даром слова, поэт подчиняет своей власти все образы фантазии и все звуки чувства, рисует картины осязательные, как мрамор, и подвижные, как волшебная струя звуков» *(Руководство к познанию родов, видов и форм поэзии*

М. Тулова, в университетской типографии, 1853. С. 1, 7–8, 11–12, 30–31) [1, с. 26].

О. Мазуркевич звертає увагу педагогів і на розуміння поняття словесності М. Туловим: він спеціально виділяв художню літературу («литературу изящную»), сприймаючи словесність як сукупність пам’яток тільки діяльності художньої та спираючись на головну і суттєву її частину – поезію. На глибоке переконання М. Тулова, природну основу словесності складає фольклорна творчість, яка виражає дух народу *(М. Тулов. О современном направлении изящной словесности. Журнал Министерства народного просвещения. 1854, сентабрь. СПб., Академия наук. С. 79–80)* [1, с. 26].

О. Мазуркевич радить збагачувати уроки української літератури зразками народнопісенної творчості в записах класиків мистецтва слова, до речі, більшість із них самі вміли гарно виконувати українські народні пісні; акцентувати увагу учнів на тих піснях, які відігравали визначальну роль у становленні значної кількості митців слова. Свою думку він підкріплює таким висловлюванням О. Правдюка: «Свого часу пісні, співані Лесею Українкою, були зібрані К. Квіткою, улюблені пісні Івана Франка видав окремим збірником Ф. Колесса. Відома спроба Н. Аксакової покласти на музику пісні, співані М. Гоголем» *(О. Правдюк. Від упорядника. – 4 кн.: Пісні великого Кобзаря. К., Наукова думка, 1961. с. 4).*

Він вважає, що в роботі зі школярами буде доречною праця М. Грінченка «Шевченко і музика», в якій зазначається, що вся творчість поета «виросла з пісні, із музики» і що він звертався до них, як до «своїх порадниць і розрадниць» у найгірші моменти свого життя *(М. Грінченко. Шевченко і музика. Харків, Мистецтво, 1941. с. 8).* Також учителеві слід використати і статтю Д. Ревуцького «Шевченко і народна пісня», у якій він вважає, що «вся творчість великого поета пронизана справжньою народністю, тісно зв’язана з народною піснею» *(Ревуцький Д. Шевченко і народна пісня. – У кн.: Пам’яті*

Т. Г. Шевченка. Збірник статей до 125-ліття з дня народження. 1814–1939. К., вид. Академії наук, 1939. С.425–429).

О. Мазуркевич був добре обізнаний із літературними джерелами, із яких, на його думку, вчитель-словесник може взяти необхідний для проведення уроків фольклорний матеріал.

Він розуміє необхідність видання для молодого покоління фольклористичних праць (крім науково-теоретичних, і практичних посібників із методики літератури) українського і російського педагога-словесника, послідовника «психологічної» школи О. Потебні, викладача словесності в Україні (Катеринославі, Одесі) Володимира Данилова (1881–1970). В. Данилов видав один із перших в українській фольклористиці збірник «Пісні села Андріївки Ніжинського повіту», куди увійшли тексти, зібрані ним, його родиною, вихованцями і земляками. Цінними для учнів, на думку О. Мазуркевича, будуть і розвідки цього вченого про О. Максимовича, О. Метлинського, Т. Шевченка, а також про генезу української мови та психологічний напрям шкільної словесності [2].

О. Мазуркевич дає пораду учителеві словесності послуговуватися і такими фольклористичними працями, як: збірником харківського народознавця М. Сумцова «Злидні в бочці» (1913, на пошанування Д. Анучина), «Українська народна балада» невтомного трудівника на ниві усної народної творчості О. Дея.

Отже, українське «живе слово» є необхідною складовою системи літературної освіти, адже у ньому проявляються найкращі народні сподівання на вільне життя у рідній країні, ненав'язливо перед очима дітей і молодих людей розгортаються історичні події, передаються найтонші людські почуття і справжні «порухи серця», найбільш точно розкривається звичаєво-обрядова сторона українського буття.

Погляди О. Р. Мазуркевича та видатних науковців, педагогів, діячів у освітній галузі стосовно визначення суті та природи предмета словесності не тільки не застаріли, а й є цілком співзвучними нашому часу. Наприклад, розуміння фольклорної творчості як природного

ґрунту художньої літератури і як органічної складової навчального курсу словесності.

Надзвичайно цінними вважаємо й методичні поради вказаних у статті видатних особистостей з осягнення мистецтва «живого слова» під час уроків української літератури. Завдяки умілому й доречному використанню вчителем-філологом фольклорного матеріалу на таких уроках учні глибше пізнають історичні та культурні особливості українців, їхній психологічний і душевний устрій, їхні прагнення і сподівання, світовідчування й світосприйняття, а також на прикладах письменників, літературних діячів, інших відомих постатей сформують у себе правильні уявлення про призначення людини у світі, про шляхи пошуку людського щастя.

Список використаних джерел

1. Мазуркевич О. Воскресіння нетлінного, відродження заповітного. Науково-педагогічна та літературно-художня спадщина української словесності в Концепції національної освіти. *Рідна школа.* 1994. № 7. С. 18–27.
2. Мазуркевич О. Р. Нариси з історії методики української літератури. К.: Радянська школа, 1961. 375 с.